

Morfologi og syntaks – en introduktion

Indhold

1.....	Forkortelser
2.....	Morfologi
5.....	Kasus generelt
7.....	Syntaks
9.....	Kasus på russisk

Når man skal lære et fremmedsprog på universitetsniveau, er det nødvendigt at være klædt terminologisk og metodisk på. Med denne introduktion til morfologi og syntaks er det intentionen at give jer netop en introduktion, altså en indføring i nogle af de termer og metoder, der bruges i forbindelse med sproglig analyse, men ikke en detaljeret indføring i sproget selv – det kommer i løbet af de næste studieår. Her over de næste 15 sider bliver I præsenteret for en metode til morfologisk analyse, hvor vi ser på, hvordan ord er bygget op, og på, hvordan de kan beskrives. Vi skal også se på, hvordan ord optræder sammen med andre ord, hvilke funktioner ord kan have i relation til andre ord og sætningsled, og hvordan vi beskriver disse funktioner syntaktisk. Desuden gives der en introduktion til de russiske kasus og deres basale funktioner. Der optræder i det følgende en række forkortelser for de fagtermer, der bliver brugt. Disse er:

<u>MORFOLOGI</u>		<u>SYNTAKS</u>	
ACT	aktiv	S	subjekt, grundled
PASS	passiv		
DEF	definit, bestemt	P	prædikat, udsagnsled ("verballed" på dansk; russisk kan sagtens have udsagnsled uden verber)
INDF	indefinit, ubestemt		
FIN	finit form af verber		
INF	infinitiv, navnemåde af verber		
SG	singularis, ental	COMP	komplement (led, der kræves for at gøre et syntagma eller en sætning komplet eller står i et underordningsforhold til et overled)
PLUR	pluralis, flertal		
PRS	præsens, nutid		
PST	præteritum, datid	HEAD	overled
PTCP	participium, tillægsform	ATTR	attribut
SUBST	substantiv, navneord	ADV	adverbialled
ADV	adverbium, biord	TEMP	temporal, tids-
		MOD	modal, mådes-
MASC	maskulinum, hankøn	COP	copula, bindeord
FEM	femininum, hunkøn		
NEUT	neutrum, intetkøn		
UTR	utrum, fælleskøn		
NOM	nominativ, nævneform		
ACC	akkusativ, genstandsform		
GEN	genitiv, ejeform		
DAT	dativ, hensynsform		
INS	instrumentalis, redskabsform		
LOC	lokativ, stedform		
VOC	vokativ, udråbsform		
PREP	præpositionalis, forholdsordsform		

En asterisk () foran et ord eller en form angiver, at et ord, en form eller en sætning er konstrueret, f.eks. *læse i stedet for det korrekte 'læste'.*

Morfologi – generelt

Morfologi er læren om ordenes opbygning, struktur og former.

Selve ordet 'morfologi' kan oversættes med 'formlære'. Man kan også analysere ordet morfologisk:

morf-o-logi

SUBST-"fugeelement"-SUBST

ROD-ROD

STAMME

UNDERLED-OVERLED

'form-lære'

Ovenstående analyse kan læses som, at ordet 'morfologi' er sammensat af to substantiver, der hver især er en rod, men som sammen konstituerer ordets stamme.

Denne stamme består af et *overled* ('logi' – lære) og et *underled* ('morf-' – form) samt et "*fugeelement*", som er det, der binder de to led sammen¹. Man kan skifte underleddet – men ikke overleddet – ud med andre underled, hvorved ordets betydning nuanceres:

geo-logi ('jord-lære', læren om jorden)

arkæo-logi ('gammel-lære', læren om gamle dage)

bio-logi ('livs-lære', læren om det levende)

Hvis man udskifter overleddet i sammensatte ord, bliver betydningen en helt anden:

bio-graf, bio-metrik, bio-dynamik

¹ De hyppigste fugeelementer på dansk er -s- og -e-: rød-vin, men rød-vin-s-glas og børn, men børn-e-have.

Om rødder og stammer

Det er et morfologisk rod, at en morfologisk rod, ikke er det morfologisk samme som en morfologisk stamme.

Et ords **rod** eller *rodform* er ordets mindste kerne:

ord (ROD)

Et ords **stamme** er et ords grundform og kan være identisk med roden:

ord
|
ROD (ROD = STAMME)
|
STAMME
|
ORD (ORDFORM)

Stammen kan også være forskellig fra roden:

for - ord
| |
PRÆFIKS ROD (ROD ≠ STAMME)
| |
V V
| |
STAMME
|
ORD (ORDFORM)

Bøjer vi ordet og tilføjer en bøjningsendelse, ændrer billedet sig yderligere:

for - ord - et
| | |
PRÆFIKS ROD ENDELSE
| | |
V V |
| | |
STAMME ENDELSE
| |
V V
| |
ORD (ORDFORM)

Orddannelse og ordformer

Ord kan basalt dannes på to måder – ved *derivation* (afledning) og *komposition* (sammensætning).

Grundmaterialet for **derivation** er rødder eller stammer, som ændres ved tilføjelse af *affikser* (*afledningsmorfemer*), som der findes flere typer af:

- a) Præfikser, der er placeret **foran** roden: *ord* → **for**-ord
- b) Suffikser, der er placeret **efter** roden: *ord* → *ord*-**rig**
- c) Infikser, der er placeret **inde i** roden: ingen eksempler i dansk (så vidt vides²).

Ved **komposition** sættes to eller flere stammer sammen:

- 1) *ord-bog*
- 2) *ord-bog-s-forfatter*

Når ords (simple, afledte eller sammensatte) form ændrer sig, sker det ved **fleksion** eller bøjning. De fleste indoeuropæiske sprog betjener sig af forskellige endelser (*bøjningsmorfemer*) til udtryk af forskellige grammatiske features, der falder inden for en række grammatiske kategorier:

- 1') *ordbog*-SG.INDF (singularis, ubestemt)
- 1'') *ordbog-en*-SG.DEF.UTR (singularis, bestemt, fælleskøn)
- 1''') *ordbøger*-PLUR.INDF (pluralis, ubestemt)
- 1''''') *ordbøger-ne*-PLUR-DEF (pluralis, bestemt)
- 2) *ordbogsforfatter-en*-SG.DEF.UTR (singularis, bestemt, fælleskøn)
- 3) *ord-et*-SG.DEF.NEUT (singularis, bestemt, intetkøn)

Dette gælder også russisk, der markerer **nominer** (substantiver, adjektiver, pronominer m.fl.), så man kan se, hvilket køn ordet har (genus/køn), hvor mange der er (numerus/tal), og hvilken funktion ordet har (kasus).

De russiske **verber** kan udtrykke tempus, person, numerus, aspekt, diatese, modus og genus, ligesom de danske verber også kan udtrykke forskellige grammatiske kategorier eller have forskellige former:

- 4) *forklar-e*-INF (infinitiv)
- 4') *forklar*-IMP (imperativ)
- 4'') *forklar-e-r*-PRS (præsens)
- 4''') *forklar-e-de*-PST (præteritum)
- 4''''') *forklar-e-nde*-PTCP.ACT. (aktivt participium)
- 4''''''') *forklar-e-t*-PTCP.PASS. (passivt participium)

² I amerikansk-engelsk slang findes der ord som "*fan-freaking-tastic*", hvor "*freaking*" (eller det, der er værre...) optræder som infiks. En fjerde type er circumfikser, men de er mindre relevante i forhold til russisk.

Kasus – generelt

Kasus er en morfologisk markering af en syntaktisk funktion.

Det betyder, at nominernes form viser, hvilken syntaktisk funktion de har i en sætning. På dansk er det primært ledstillingen, der definerer den syntaktiske funktion. På russisk er det primært kasus. Russisk har kasusformer af substantiver, adjektiver og personlige pronominer samt participer. Dansk har kun kasusformer af personlige pronominer³:

1) *Jeg-NOM kender dig*

1') S P COMP

Jeg-NOM kender dig

* *Mig-ACC kender dig*

→ **Nominativ** bruges bl.a. til morfologisk markering af den syntaktiske funktion "subjekt"

2) *Jeg kender dig-ACC*

2') S P COMP

Jeg kender dig-ACC/OBL

**Jeg kender du-NOM*

→ **Akkusativ/oblikke kasus** bruges bl.a. til morfologisk markering af den syntaktiske funktion "komplement"

Hvis der optræder substantiver og ikke pronominer i sætningerne, kan vi på skrift ikke umiddelbart se, hvilken rolle substantiverne spiller:

3) *Ole overlod Peter materialet i går.*

(taget i modificeret form fra [Hansen 1997: 59])

Udsagnet er tvetydigt, idet Ole kan være både subjekt (Det er ham, der overlader materialet til Peter) og komplement (det er ham, Peter overlader materialet til). Den artikulerede sætning kan kompensere for tvetydigheden ved hjælp af intonation:

³ Med undtagelse af relikter af genitiv som *til land-s*, *til vand-s*, *til sø-s*, *til bord-s* og dativ som *i søvn-e*. Også adverbier kan optræde i former, der minder om kasus: *Hvor skal du hen-ACC?* vs. *Hvor er du henn-e-LOC?* *Jeg skal hjem-ACC* vs. *Jeg er hjemm-e-LOC*.

3') Ole overlod Peter materialet i går.

Ole = subjekt. Umarkeret/ neutral ledstilling.

3'') Ole overlod Peter materialet i går.

Peter = subjekt

Om s'er og genitiv

S'et i nedenstående syntagmer ('samordning af ord') er *ikke* en kasusform (genitiv):

4) Peter-s hus

4') Peter Hansen-s hus

4'') Peter Hansen fra Vejle-s hus

4''') Peter Hansen, du ved, ham der snød dig i går-s, hus

Det danske "genitiv-s" er et selvstændigt ord (et såkaldt klitikum), der knytter sig til et værtsord ('Peter', 'Hansen', 'Vejle', 'i går') og udtrykker bestemthed i forhold til overleddet ('hus'). På formel kunne det sådan ud:

(en god gammel ven)s hus
[Jespersen 1934: 7]

Hvis der havde været tale om en "rigtig" genitiv, ville alle ord i syntagmet sandsynligvis være markerede:

4''''') * Peter-s Hansen-s hus

Det er de på russisk og latin:

4''''') Дом Питер-а Хансен-а
Hus Peter-GEN Hansen-GEN
'Peter Hansens hus'

5) In nomine patris et filii et spiritus sancti
I navn fader-GEN og søn-GEN og ånd-GEN hellig-GEN
'I faderens og sønnens og helligåndens navn'

Et sprog som russisk har seks (syv) kasus:

- Nominativ (NOM) *nævneform*
- Akkusativ (ACC) *genstandsform*
- Genitiv (GEN) *ejeform*
- Dativ (DAT) *hensynsform*
- Instrumentalis (INS) *redskabsform*
- Lokativ (LOC) *stedform*
- (Vokativ (VOC)) *udråbsform*

De danske betegnelser er taget fra [Pedersen 1916: 40-41]

Disse kasus bruges til at markere forskellige syntaktiske funktioner, ligesom de kan "udløses" af forskellige præpositioner. Inden vi skitserer de forskellige funktioner, flytter vi fokus fra ordet og dets former (morfologien) til sætningslæren, som også kaldes *syntaks*.

Syntaks

Ordet 'syntaks' oversættes ofte med 'sætningslære'. Syntaksen beskæftiger sig med *syntagmer*, som er sammenstillinger af ord, og disses interne struktur og funktioner. Der findes flere typer af syntagmer:

- 1) Nominalsyntagmer (NP), der har et **nomen** (substantiver, adjektiver, pronominer) som overled (HEAD):

ATTR	ATTR	HEAD
<i>En</i>	<i>gammel</i>	<i>mand</i>

- 2) Verbalsyntagmer (VP), der har et **verbum** som overled:

HEAD	ADV	ATTR	COMP
<i>drikker</i>	<i>tit</i>	<i>varm</i>	<i>kaffe</i>

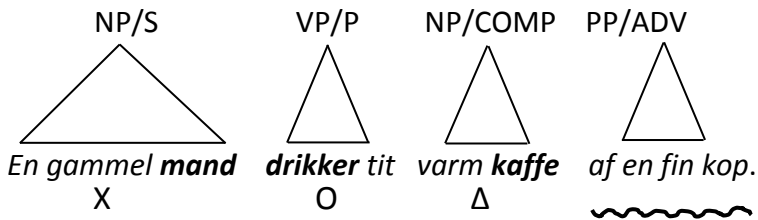
- 3) Præpositionssyntagmer (PP), der har en **præposition** som overled:

HEAD	ATTR	ATTR	COMP
<i>af</i>	<i>en</i>	<i>fin</i>	<i>kop</i>

Sætter vi disse syntagmer sammen, får vi sætningen:

En gammel mand drikker tit varm kaffe af en fin kop.
X O Δ

Denne sætning rummer ovennævnte typer af syntagmer:

Det første nominalsyntagmes overled benævner den person, der udfører handlingen (*mand*).

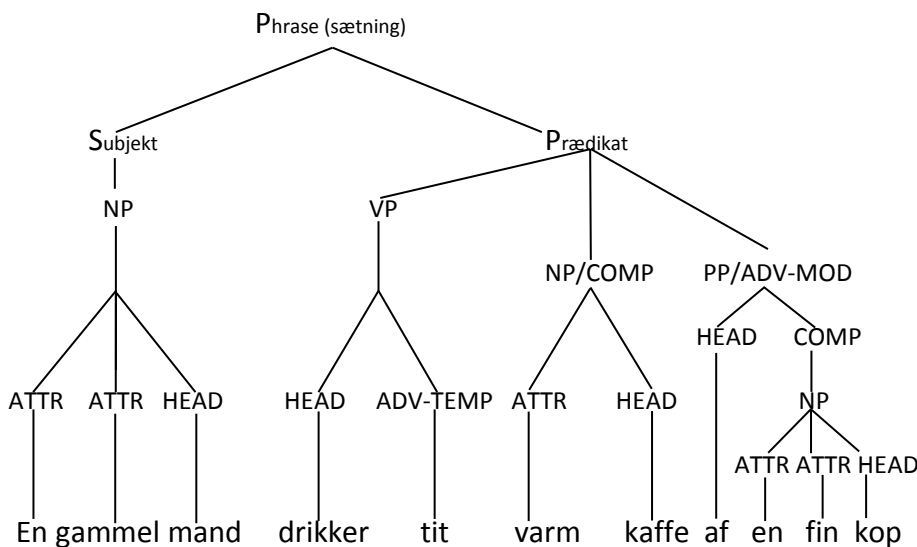
Denne funktion kaldes **subjekt** eller grundled. Subjektet er desuden beskrevet yderligere af to foranstillede **attributter** (*en* og *gammel*).

Verbalsyntagmet udgør sætningens **prædikat** eller udsagnsled og beskriver handlingen. Overledet er et verbum. Tidspunktet for handlingens udførelse er beskrevet af et **temporalt adverbialled**, her i form af et adverbium (*tit*).

Handlingen er rettet mod en genstand (*kaffe*), der kaldes **komplement** ("**objekt**"), der her også har en attribut (*varm*) og udgøres af et nominalsyntagme.

Handlingen foregår på en bestemt måde, beskrevet af et **modalt adverbialled**, der består af et præpositionssyntagme som overled og et nominalsyntagme som komplement hertil (*af en fin kop*).

Opstillet på en lidt anden måde:

<En gammel mand> udgør **subjekt**sgruppen med *mand* som overled. <drikker tit varm kaffe af en fin kop> konstituerer **prædikats**gruppen (med *drikker* som overled) med et **komplement** <varm kaffe> og et **adverbialled** <af en fin kop>.

Et komplement er et led, der er afhængigt af et overled. Attributter og adverbialled er frie tilføjelser.

Kasus – på russisk

Som nævnt er kasus en morfologisk markering af en syntaktisk funktion. Vi skal med andre ord se på, hvordan de enkelte ordformer, som er morfologiens domæne, agerer sammen med andre ord i syntagmer og sætninger, som er syntaksens område.

Nominativ (NOM) bruges på russisk til morfologisk markering af *subjekter* og *prædikater*:

1. SUBJEKT PRÆDIKAT
Ива́н ∅ инжене́р.
Ivan-NOM ∅-COP ingeniør-NOM
'Ivan er ingeniør'

Betegnelsen ∅-COP dækker over et ikke udtrykt *copula*, som er et bindeord, der binder subjektet og prædiketet sammen og udtrykker tempus. Copula udtrykkes på russisk ikke i nutid, og derfor taler man om et "nul-copula". Som det kan ses, står både subjektet (hvis der er et) og prædiketet i nominativ, hvilket også gælder de følgende eksempler:

2. ADV P
Там дом.
Der ∅-COP hus-NOM
'Der er der et hus.'
3. S P
Та́н-я – учи́тельница.
Tanja-NOM ∅-COP lærerinde-NOM
'Tanja er lærerinde.'
4. S P
Э́то окно́.
Det-NOM ∅-COP vindue-NOM
'Det er et vindue.'

Akkusativ (ACC) bruges på russisk til markering af akkusativkomplementer ("direkte objekter"):

1. S P COMP
Тáн-я лю́бит Сáш-у.
Tanja-NOM elsker Sasja-ACC
'Tanja elsker Sasja.'

2. S P COMP
Сáш-а лю́бит Тáн-ю.
Sasja-NOM elsker Tanja-ACC
'Sasja elsker Tanja.'

Det er også muligt at lade Sasja være subjekt ved at markere ham morfologisk med nominativ og komplementet med akkusativ, men placere subjektet finalt:

3. COMP P S
Тáн-ю лю́бит Сáш-а.
Tanja-ACC elsker Sasja-NOM
'Det er Sasja, der elsker Tanja.'

Akkusativen bruges også ved komplementer efter verber, hvis relation til komplementet er formidlet af en præposition. Denne type komplement kaldes også "præpositionsobjekter" eller "middelbare objekter":

4. S P COMP
Тáн-я ё́дет на рабо́т-у.
Tanja-NOM kører på arbejde-ACC
'Tanja er på vej på arbejde.'

5. S P COMP
Тáн-я смóтит на Сáш-у.
Tanja-NOM ser på Sasja-ACC
'Tanja ser på Sasja.'

Desuden bruges akkusativ ved adverbialer (f.eks. tidsangivelser, vejr):

6. S P COMP ADV
Я хо́жy в теа́тр ка́жд-ую неде́л-ю.
Jeg går i teater hver-ACC uge-ACC
'Jeg går i teatret hver uge.'

7. ADV
 Что дѣлать в плох-ую погód-у?
Hvad lave i dårlig-ACC vejr-ACC
 'Hvad kan man lave, når det er dårligt vejr?'

Endelig er der en række præpositioner, der styrer akkusativ:

- на** (op på, hen på/til)
в (i, ind i, hen til)
чѣрез (igennem, via)
за (for)
по (til og med; bruges bl.a. ved dato- og tidsangivelser)
про (om, f.eks. at tale om ngt.)
с (cirka, omtrent)

Genitiv (GEN) har på russisk en attributiv funktion og beskriver det foranstillede substantiv:

1. HEAD ATTR
 Квартíр-а Ивáн-а Петрóв-а
Lejlighed-NOM Ivan-GEN Petrov- GEN
 'Ivan Petrovs lejlighed'

2. HEAD ATTR
 План рабóт-ы
Plan-NOM arbejde-GEN
 'Arbejdsplan'

I visse tilfælde kan genitiven være tvetydig:

3. HEAD ATTR
 Фотографí-я Ивáн-а
Fotografi-NOM Ivan-GEN
 'Et billede af Ivan' ELLER 'Ivans billede'

På russisk optræder genitiv også efter kvantorer:

4. HEAD ATTR
 Литр мо́лок-á
Liter-NOM mælk-GEN
 'En liter mælk'

Også komplementer kan stå i genitiv:

5. HEAD COMP
Боя́ться темнот-ы́
Frygte mørke-GEN
'At være mørkeræd'

En række præpositioner styrer genitiv:

- из** (fra)
с (fra)
от (fra)
у (hos, ved)
для (for)
до (indtil)
о́коло (ved siden af, omkring)
вóзле (ved (siden af))
прóтив (mod, overfor)
пóсле (efter (om tid))
средí (iblandt)
без (uden)
крóме (udover, undtagen)
ра́ди (af hensyn til, for ngts. skyld) ...m.fl.

Dativ (DAT) kan på russisk *semantisk* udtrykke eksperiensbestemmelse (hvem 'oplever' en given tilstand eller konsekvensen af en aktivitet?, "hensynsled"). Dette forhold kan syntaktisk beskrives som et adverbialled (ADV) eller komplement (COMP):

1. S P COMP2 COMP1
Та́н-я покупа́ет Са́ш-е маши́н-у.
Tanja-NOM køber Sasja-DAT bil-ACC
'Tanja køber en bil til Sasja.'
2. S P COMP
Та́н-я звони́т Са́ш-е.
Tanja-NOM ringer Sasja-DAT
'Tanja ringer til Sasja.'

3. ADV P
 Тán-е ø хóлoдно.
Tanja-DAT ø-COP koldt
 'Tanja fryser.'

4. COMP P
 Тán-е ø 25 лет.
Tanja-DAT ø-COP 25 år-GEN
 'Tanja er 25 år gammel.'

Dertil kommer nogle få præpositioner, der styrer dativ:

к (til, hen til)

по (hen ad, ifølge, udi)

благодаря́ (takket være) m.fl.

Instrumentalis (INS) har på russisk flere funktioner. En af dem er at beskrive det middel, hvormed en handling udføres:

1. S P COMP ADV
 Тán-я пíшет письм-ó рúчк-ой.
Tanja skriver brev-ACC kuglepen-INS
 'Tanja skriver et brev med en kuglepen.'

En anden er at markere subjektspredikater, der er formidlede ved hjælp af verber:

2. S P SUBJ.PRÆD.
 Ив́ан рабóта-ет инженéр-ом.
Ivan arbejder-FIN ingeniør-INS
 'Ivan arbejder som ingeniør.'

Sammenlig i øvrigt med nominativ-versionen uden verbum:

S P
 Ив́ан ø инженéр-ø.
Ivan-NOM ø-COP ingeniør- NOM
 'Ivan er ingeniør.'

Også objektsprædikater markeres på russisk med instrumentalis:

3. S P COMP OBJ.PRÆD.
Та́н-я счита́ет Са́ш-у сво-́им дру́г-ом.
Tanja regner Sasja-ACC sin-INS ven-INS
'*Tanja regner Sasja for at være sin ven.*'

Komplementer kan også stå i instrumentalis:

4. HEAD COMP
Интересова́ть-ся литерату́р-ой
Interessere sig litteratur-INS
'*At interessere sig for litteratur*'

Desuden en god håndfuld præpositioner:

с (sammen med, med)

за (efter, på den anden side af, uden for noget, hinsides)

пе́ред (foran, op til (om tid))

под (under)

над (over)

ме́жду (mellem)

Lokativ (LOC) optræder på russisk kun efter præposition og kaldes derfor også **præpositionalis (PREP)**.

1. S P COMP / COMP
Он живёт в Москв-é / в Крым-ý.
Han bor i Moskva-LOC / i Krim-LOC
'*Han bor i Moskva / på Krim.*'

LOKATIV

2. S P COMP
Та́ня ду́мает о Са́ш-е.
Tanja tænker om Sasja-PREP
'*Tanja tænker på Sasja.*'

PRÆPOSITIONALIS,

Desuden en lille gruppe præpositioner:

в (i, inde i, på)

на (oven på, på)

о (på, om, f.eks. at tænke på noget, tale om noget)

при (ved, under, i kraft af, på trods af)

Den russiske **vokativ (VOC)** har ingen ledfunktion. Den dannes primært af kortformer/kælenavne og har to former. Den ene dannes af substantiver på ikke-palataliseret stamme:

1. Мам!	Дим!
<i>Mor-voc</i>	<i>Dima-voc</i>
'Moar!'	'Dima!'

Den anden dannes af palataliserede stammer:

2. Тань!	Вить!
<i>Tanja-voc</i>	<i>Vitja-voc</i>
'Tanja!'	'Vitja!'

Desuden optræder vokativen i (religiøse) udbrud:

3. Бóже!	Гóсподи!
<i>gud-voc</i>	<i>Herre-voc</i>
'Åh gud!'	'Herregud!'

Endelig kan visse "almindelige" substantiver danne vokativ:

4. Девчáт!
<i>Piger-voc</i>
'Piger!'

Litteratur

Henning Andersen, *The new Russian vocative. Synchrony, diachrony, typology*, Scando-Slavica 2012

Erik Hansen, *Dæmonernes port*, København 1997

Otto Jespersen, *Gruppegenitiv på dansk. Studier tilegnede Verner Dahlerup*, Aarhus 1934

Holger Pedersen, *Russisk grammatik*, København 1916